

TRAUMA SVJEDOČENJA U DRAMSKOJ POEMI *DECA* MILENE MARKOVIĆ

Nataša Govedić

UDK 821.163.41.09Marković, M.-31

Bavljenje kolektivnom traumom kroz prizmu privatne traume jedna je od karakteristika tekstova koji nastaju dvadesetih godina 21. stoljeća, dakle s gotovo tridesetogodišnjim odmakom od ratnih devedesetih prošlog stoljeća, ali još uvijek duboko u kontekstu ekstremnog socijalnog (ratnog i poratnog) nasilja. Milena Marković samo je jedna od autorica koja istražuje taj literarni prostor – tu su i Monika Herceg, Gloria Lujanović, Darko Cvijetić i dr. Tekst bilježi veliki opseg traumatskih fokusa dramske poeme *Deca*, s naglaskom na osobitoj glorifikaciji nezrelosti.

Ključne riječi: Milena Marković; trauma; mitologizacija djetinjstva; poetska drama; majčinstvo

Nekoliko pjesnikinja i pjesnika u posljednjih pet godina bavi se traumatskim sadržajima koristeći se formom dramske poeme. Monika Herceg svjedoči obiteljskom i ratnom nasilju u dramama objavljenima pod naslovom *Ubij se, tata* (Fraktura, 2022), dok Milena Marković i Glorija Lujanović otvaraju problematiku »trpljenja« sistemske nemoći unutar i izvan obiteljskog konteksta. Zanimljivo je da žanrovski nijedan od ovih tekstova nije u užem smislu »proza« (često se spominje sintagma »roman u stihovima«), još manje zbirka stihova (u svakome od

njih pratimo vrlo specifičan romaneskni *Bildung*), a prisutni su i mnogi dramski elementi izravnog, k tome i agitiranog, prozivalačkog monološkog i dijaloškog obraćanja publici, *agona*, dakle meni se čini da bi možda bilo najtočnije bilo govoriti o dramskim poemama s izrazito ritmiziranim govornim sekvencama, bliskih Puškinovu *Evegeniju Onjeginu* (inače većinom žanrovski određenom kao roman u stihovima) ili Byronovu *Don Juanu* (satirična, epska poema, često izvođena kao dramski tekst). Marković i Herceg su ujedno i autorice koje su vrlo brzo nakon objavljivanja tekstova dobile i njihova kazališna ostvarenja, tako da ih dramska scena definitivno prepoznaje kao »svoje«, izvedbeno sondirajući njihov dramski naboj. Dramu *Gdje se kupuju nježnosti* Monike Herceg u HNK-u je režirao Rene Medvešek, dok *Deca* Milene Marković imaju i beogradsku opernu verziju u režiji Irene Popović i zagrebačku u režiji Saše Božića. Obje izvedbe Milene Marković imaju istog dramaturga, Dimitrija Kokanova. Tu je i tekst *Otac* Glorije Lujanović, koji premda nije stigao do kazališne izvedbe, predstavlja važnu kariku suradnje između autorice i redateljice Marine Petković, omogućivši im zajednički rad na zajedničkom kazališnom projektu u Mostaru pod naslovom *Kroz proces 10-6-93*. Ne zaboravimo ni dramsku poemu ili zbir monologa (opet često nazvanih kratkih romanom) *Što na podu spavaš* dramskog pjesnika Darka Cvijetića, postavljenu u Gavelli, gdje također pratimo ispovjedni ton prvih lica jednine na temu rata u Prijedoru i s njime povezane ratne traume. Sve ove autorice i autori bave se osobnom historijom kao ujedno i kolektivnom ranom i svatko od njih ima i svoje osobito ideologijsko kodiranje traume. Primjerice, dok *Deca* Milene Marković na prvi pogled nastoje uspostaviti apolitičan, gotovo mitski, ahistorijski kontekst vlastita odrastanja, čiji bi patrijarhat mogao vladati bilo gdje na svijetu, Gorija Lujanović nastoji govoriti o vrlo konkretnom obiteljskom i političkom nasilju i to na nadasve specifičnoj lokaciji Srednje Bosne, u kojem se ne preskače ni govor o ratu, ni govor o obiteljskoj, poglavito očinskoj, dinamici zlostavljanja ženskog djeteta. Upravo ova temeljna razlika, je li opisana trauma dio mitskog imaginarija ili proživljenog i zatim literarno dokumentiranog socijalnog iskustva, propituje se u ovom tekstu. Ne u smislu razgovora između fikcije i autofikcije, jer svaka fikcija je autofikcija, niti u smislu razdvajanja autobiografskih od neautobiografskih elemenata, nego u smislu pozicioniranja autorica i autora prema problemu

dugotrajne, sustavne traume i njezinoj obradi u literaturi, što često puta poseže i za pokušajem uspostavljanja privatnih mitologija.

Zadržimo se na radu Milene Marković. U intervjuu za *T-portal* od 11. veljače 2024. godine, Mlena Marković izjavljuje: »Ja nisam gradila svoj identitet ni integritet na traumi. Mislim da je to u krajnjoj liniji kič. I toga ima dosta u bivšoj Jugoslaviji.« I zbilja, mnogo je jugonostalgičarskih i jugoalergičarskih narativa ugravirano na raskomadano »tijelu« države po imenu Jugoslavija. Ali je li to mahom *kič*? U svojoj knjizi *Strah od pamćenja* antropologinja Natka Badurina piše ovako (2023, 115): »U praćenju preživjelih iskustvo nasilnog napuštanja doma, neizvjesnosti, gladi, gubitka bližnjih straha od smrti i nade da će ipak preživjeti bilo je bolno i intimno te se tek dijelom moglo podijeliti s drugima.«

U tekstu »Prema afektivnoj povijesti Jugoslavije« Tanja Petrović zapisuje da je licitacija traume trajala i traje i u socijalističkoj historiografiji, koja je prethodila raspadu Jugoslavije:

Jedan od najvećih problema u studijima socijalizma je nepostojanje čiste granice razdiobe povijesti od pamćenja. Ta se granica ovdje pokazuje težom za uspostavljanje no u mnogim drugim geografskim kontekstima. (...) Ona također stvara izrazite razlike oko legitimitnosti i povijesti i etnografije: pozitivna sjećanja na život i rad u socijalizmu otpisuju se kao nostalgija, dok se sjećanja onih koji svjedoče o zločinima i nasilju koje je provodila komunistička elita u medijima uzimaju kao objektivna. (Petrović 2016: 508)

I premda spominje konzumerističku scenu trgovine post-jugoslavenskim parafernalijama koja se može povezati s kičem, Tanja Petrović zapravo uzima Simmelovu metaforu »tapiserije« afektivnog pamćenja kao zonu u kojoj je umjetničko, baš kao i historijsko pamćenja stalna bitka između različitih individualnih i kolektivnih narativa (ibid.: 511-512). U tekstu *Deca* Milene Marković inventar trauma uistinu je mnogobrojan, odnosno tapiserija traume sadrži mnogo povezanih niti. Nabrojimo ih redom:

- trauma prvog razdvajanja od roditelja odlaskom u vrtić kojom se tekst otvara:
*obdanište je bilo strašno rekli su
da moram da idem jer svi moraju da rade i uče*

*i niko neće biti kod kuće (...)
gledala sam
svi su bili kod kuće i mama je lupila šerpom i sestra je
gledala kroz prozor i otac je pušio cigaretu na prozoru (...)
onda me kaznila vaspitačica što se penjem na ogradu
isto tamo u jaslicama kad bi neko zgrešio svi bi dobili
lančano po guzici i svaki dan sam plakala
mama je rekla sine mora da znaš da ne mogu
svi da te vole to je bio veliki trenutak
ne samo da me ne vole svi
nego me nitko ne voli to sam tada shvatila
dok sam ih gledala kako su svi kod kuće
a ja sam tu pored
sama (Marković 2021: 8)*

- trauma prisile da svaka žena mora biti »lijepa žena«, a protagonistici govore da slični na »babu«, odnosno »ona je bila dosta ružna, ne čak ružna nego neugledna, što je još gore« (ibid.: 9);
- trauma vrlo rane seksualizacije i stava da žena mora biti neprekidni gejzir seksualne privlačnosti i seksualne žudnje, »samo o tome mislim« (ibid.: 11), kaže narativna protagonistica;
- trauma obitelji koju smatra nedostojnom sebe i prezire ih iz dubine duše:

*samo da budem sama da ih ne gledam
tu porodicu taj zvakački derački soj
da me ne vređaju (ibid.: 12)*

I malo dalje:

*ne želim da gledam to meso iz koga sam potekla
nisam od vas ja sam sama došla
vi ne postojite (ibid.: 13)*

- trauma dosade koja pogađa sve oko nje, posebno djevojke u njezinoj obitelji koje pričaju samo »dal im je neko ušao unutra/ dal je i to dosadno« (ibid.: 15);

- trauma djeda: »deda je strašan on mumla/ i pipka po grudima i oko rupice« (ibid.: 14) i s druge strane prijenos »dedinih« trauma na ostatak obitelji:

*deda je bio četnik, nekad je
vriskao u snu kad bi se setio što je radio
zaklao je muškarce sa druge strane brda na izvoru
čim je imao zgodnu priliku
muškarci su išli tada po vodu (ibid.: 26)*

- trauma školske delinkvencije i loših ocjena (»ne umem da učim«):

*i najgora sam od svih u školi konačno sam prva na listi
mama pušim a pre nego što zapalim oližem cigaretu
kao što ti radiš mama (...)
ja sam prva koja puši marihuanu i hašiš mama
ja sam prva koja pije tablete sa votkom i pivom
i vekiju i štok ja sam prva što izlazi sa starijim mladićima
šta te briga što menjam gačice dva puta dnevno (...)
ja se već uvelike jebem mama (...)
heroin je divan mama kad bi samo znala kako (ibid.: 19-20)*

Rečenica »počinje rat« u tekstu je napisana ovlaš, kao nešto nebitno, nešto što ne može odvratiti pozornost od frizura i događa se »na vestima«, odnosno vraća se kao televizijska slika »kolone ljudi dece i žena/ ostali bez kuće deca uplakana« i kao svijest da njezini »drugari« odjednom kod kuće imaju oružje (ibid.: 29) ili šeću ulicom u »paravojnim uniformama« (ibid.: 31);

- trauma zbog nemogućnosti odlaska iz mjesta traume:

*ja odlazim odavde
nikad nisam otišla
prevarila sam se (ibid.: 30)*

- trauma rane trudnoće, u dobi od devetnaest godina, koja je pomiješana s osjećajem da nije »dovoljno vrijedna« fakulteta na kojem studira, odnosno tu se već počinju miješati patološki ponos i patološki sram:

*i biću trudna godinu dana posle izvađene
prve lične karte
u međuvremenu studiram na prestižnom fakultetu
uverena da sam najbolja od svih
profesora i studenata
uplašena od reči i pojmova koje ne razumem
uverena da mi to ne treba uopšte
nevoljna da bilo što naučim
veoma uporna u opijanju i drogiranju
(...) bila sam ponosna to sam ološ sa novog beograda
i dan danas sam ponosna*

*kako divnu sobu imam sad
u širem centru grada u starom kraju
samo je sramota što sam ja u njoj
imam i fotelju u toj sobi i stolicu
samo je sramota što ja sedim
(...) ja sam đubre kurva izdajica i pogan
ja sam kukavica i izrod (...)
ja sam kokoš
zla kokoš što kljuca brabonjke
dokona kokoš što trebi leš na putu
a hoću sirota sokolica da budem
visoko da letim i daleko da gledam (ibid.: 32)*

- trauma zabilježena iz sadašnjeg vremena, a riječ je o Mileni kao kćeri inkontinentne i dementne majke koju pripovjedačica ne želi u svojoj kući:

*plakala je rekla mi je sine
meni je najlepše kod tebe
ali meni nije mama i šta ćemo sad*

*bila si kod mene brojala sam dane
da odeš na drugo mesto mama
brojala sam dane i držala te za ruku
sada je red da budeš kod svog sina
nemoj da se stidiš kupaćete njegova žena
ima i tamo televizor i daju ti da jedeš (ibid.: 34)*

- trauma rađanja djeteta s poteškoćama u razvoju:

*đavo me bio naćeo tad
dete posadio u stomaku mom
to dete moj je krst i bol*

*(...) često bi žene začutale kada bih prišla
od mene su krili ocenu što je dobio moj sin
po rođenju*

a ja nisam ni znala što je to niti sam pitala (ibid.: 38)

- trauma tinejdžerskog braka koji se svodi na »mene prestravljenju i njega naduванog«, dapaće otac je toliko nadrogiran da ispušta košaru s djetetom i ono se otkotrlja ulicom pri povratku iz rodilišta, »pogledali su ga i rekli nije se udario« (ibid.: 41)

- trauma gubitka ljubavne bliskosti s mužem odmah po rođenju djeteta:

*i on potrći za autobusom i
ja za njim ali ne mogu
ugojila sam se i troma sam
i saplićem se i padam na kolena i krvarim
a on mi daje ruku i pogleda me drugaćije
prvi put
i tog dana počela sam da ga mrzim (ibid.: 46)*

- trauma prvih vijesti da njeni udvaraći i susjedi umiru, a neki se »vješaju za kvaku« i cijeli kvart raspravlja o njihovom samoubojstvu. U toj fazi trauma je toliko kronićna i multipla da postaje identitet:

*mislim se sad kad me svi vide na sahrani
hoće li videti da sam propala
ja koja sam mislila da sam od svih bolja
i da sam pala godinu na fakultetu
i da mi beba nije kao druge bebe
i da me je moj lepi mladi muž
pogledao ko kravu što sam pala
kad sam trčala za autobusom (ibid.: 46)*

Odgovor protagonistice na ovaj splet poniženja je da »duva dobru travu«, »odličnu marihuanu i hašiš« (ibid.: 47), ali i odluka da ostavi muža. U međuvremenu pojačava se trauma svakodnevnog života s bolesnim djetetom i brige oko njegovih potreba:

*počinjemo da idemo kod doktora
ognjen ne priča ognjen ništa ne razume
ognjen samo trči mora da smo nešto krivi (ibid.: 48)*

Osjećaj vremena se mijenja, stalno ga nestaje (»beže dani od mene/ jure ih vukovi/ stanite dani pasite travu« (ibid.: 50), točnije: Milena ima dojam da bezbroj puta živi jedan te isti dan, ubitačno predvidljiv i zamoran.

- trauma gubitka nove trudnoće:

*nisam se dobro slagala sa sestrom
jedno četrdeset godina
poslednji put kad se nismo slagale
propala mi je trudnoća
bila je devojčica sigurno
nije počelo da joj kuca srce (ibid.: 51)*

- trauma samohrane i samotne brige oko bolesnog djeteta koje »jede sa tuđih stolova i piša gde mu se sviđa« dok majka najradije »kupuje neki alkohol«:

*jebite se govna ja nisam sama kao pas
ja nemam retardirano dete i nisam se*

*probudila u pet ujutro jer je on trčao po kući
i ne moram da ga držim za ruku kad se uznemiri
i da ga držim uz sebe kad sedim na šolji (ibid.: 59)*

U međuvremenu, autorica navodi razne traume iz svog djetinjstva. Primjerice, kad su je na školskoj ekskurziji zaključali za kaznu u tamnu kupaonicu koje se užasno bojala i tamo je samu ostavili cijelu noć (ibid.: 65-66), dok usput navodi i dijagnozu bolesnog sina: autizam i mentalna retardacija (ibid.: 80).

- sinovo odrastanje pretvara se u gubitak socijalnog kruga bliskih ljudi ili novu traumu:

*i onda svake godine deca rastu
samo moje ne raste
ne priča niti se igra
ne možeš biti ponosan
ne možeš biti radostan
živiš jedan isti dan
polako jedan po jedan
odlaze drugovi odlaze drugarice
svako ko je solidan situiran
ima devojkicu ili dečka
ostaju narkomani pederi lezbejke ludaci
lenjivci nikogovići i izgubljeni. (ibid.: 82)*

I u nastavku depresija dobiva posve jasne obrise, pri čemu je čitatelju savršeno jasno od čega je stvorena:

*uveče kad legnem u krevet
gaze me tramvaji i autobusi
lavovi se oslobađaju iz kaveza
ljudi pucaju iz automobila u pokretu
on pada sa bicikla sa prozora sa terase sa litice
davi se u moru ja sedim i pušim i nigde ne mrdam
najbolje je da se čovek sakrije
dok ne umre načisto (ibid.: 99)*

I još jezgrovitiji tekst samoponištenja:

*ima li nešto što nisam pokvarila
da li se moj prvi sin pokvario u mom stomaku
ili dok je izlazio ili ga je dobri bog poslao
na svet nepotrebnog kao jednu crnu rupu (ibid.: 119)*

Tu je i pritisak obitelji od koje nema odmaka ni odmora, prisilnog zajedništva, koje ju dovodi i do situacije »nepodnošljive skrbi« za majku koja joj »piša po kožnim kaučevima« i traži da bude *još jedno* dijete svoje odrasle kćeri:

*nikad nisam pobjegla od njih
svašta sam radila da se ubijem i ništa
svašta sam radla da pobjegnem i ništa još gore (ibid.: 133)*

Polako se odmotava i trauma same bolničke scene Ognjenova porođaja, kroz koju saznajemo da se radilo o induciranom porodu na zahtjev autoričine majke koja je u to vrijeme mislila da ima dijagnozu raka i htjela je vidjeti unuka prije nego umre. Osim toga, u visokoj Mileninoj trudnoći, njezinoj se obitelji dogodila i teška prometna nesreća, nova trauma, nakon koje su Milenini i majka i otac završili u bolnici. Tada je donesena odluka o induciranom porodu:

*mama spava i zuri pred sebe
sestra je učestvovala u čupanju mog sina iz mene
sve je njih to mučilo
da li je mogao da bude drugačiji
da je još nekoliko nedjelja ostao u mojoj krvi i mesu
nitko ne zna (ibid.: 141)*

Kako god bilo, dijete se zaglavilo u porođajnom kanalu i predugo je bilo bez kisika. S tim saznanjima tekst završava, odnosno golem ciklus trauma retrospektivno nije priveden svome kraju, nego je samo doveden do jedne od točaka koju možemo smatrati »izvorišnom« po čitavo gnijezdo osobnih i kolektivnih povreda, dok one nastavljaju izvirati. Njih je zapravo toliko mnogo da je legitimno govoriti o *dramskom problemu* stalnog propadanja ispovjednog subjekta – Milene – kroz enumeraciju raznih vrsta promašenih i bolnih socijalnih odnosa, kao i o konstan-

tnim odronima mira, sigurnosti, zajedništva, povjerenja u sebe i u ljude oko sebe. U smislu dramske logike, tekst ne zanima točka uporišta, nego točke pucanja narativnog jastva. I premda autorica u intervjuu od 9. svibnja 2022. godine u Valjevu inzistira na tome da se bavila »težištem svoje epohe«, moj je dojam da je mnogo više slijedila edipovsku (ne edipalnu) matricu utvđivanja vlastite krivnje. U tekstu postoji i inzistiranje na tome da se ne može odrasti, da svi ostajemo djeca, nezrelost je »opća« karakteristika, ali zapravo je dramaturgija *Dece* svojevrsno apeliranje za promjenu navedene paradigme. Analizirajući pacijente s multiplim i konstitutivnim traumama, Franziska Henningsen također navodi slučaj pacijenta koji za sebe kaže: »Znate, ja nemam nikakvu strukturu, ja sam poput malog djeteta« (Henningsen 2017: 110), što podrazumijeva da je zarobljen u scenarije ponavljanja traume, bez mogućnosti njezine razgradnje i simboličke nadgradnje. Sličnu situaciju pratimo i kroz narativ *Dece*: netko tko se od samog početka osjeća duboko izoliranim od svoje obitelji, daje sve od sebe da ponovi i produbi distancu, kontrolirajući svoje emocije gotovo isključivo alkoholom i drogom, odnosno faktički sve više produbljujući užas svoje separacije. Imanje vlastite djece trebalo bi dovesti do iskustva privrženosti, odnosno do uspostavljanja novog obiteljskog kruga bliskosti, ali pokazuje se da je to nemoguće jer dijete koje stiže na svijet ima poteškoće u emocionalnom i mentalnom razvoju. Djeca, dakle, nisu u ovoj konstelaciji samo trpitelji i nastavljači traume, nego stoje za njezino beskonačno ponavljanje. Naslov romana može se čitati i kao mala mitologija u kojoj dijete ima pravo na sve vrste narcizama, ispada i durenja, samo nema mogućnost pune slobode i pune odgovornosti za svoj život.

LITERATURA

- Badurina, Natka. 2023. *Strah od pamćenja*. Disput, Zagreb.
- Henningsen, Franziska. 2017. *Analysing Patients with Traumas: Separation, Illness, Violence*. Karnac, London.
- Marković, Milena. 2021. *Deca*. LOM, Beograd.
- Petrović, Tanja. 2016. »Towards an Affective History of Yugoslavia«, *Filozofija i društvo*, 3, str. 504-520.

THE TRAUMA OF TESTIFYING IN THE DRAMATIC POEM *CHILDREN* BY
MILENA MARKOVIĆ

Abstract

Addressing the collective through the prism of the personal trauma is one of the characteristics of texts produced in the 2020s, with a gap, then, of almost three decades from the wartime years of the 1990s, but still profoundly located in the context of the extreme violence of both the war and the post-war period. Milena Marković is one of the writers who has explored this literary space, and there are also, among others, Monika Herceg, Gloria Lujanović and Darko Cvijetić. This paper registers the extensive spread of the traumatic focuses of the dramatic poem *Deca*, or *Children*, with an emphasis on the distinctive idealisation of immaturity.

Key words: Milena Marković; trauma; mythologisation of childhood; poetic drama; motherhood